



Sociology of Education

Developing a Model of Factors Influencing Students' Moral Competencies

Ahmed Abdulzahra Abd Zaid¹ , Faranak Mosavi² *, Ali Raheem Mohammed Alsaedi³ , Nasrolah Ghashghaeizadeh⁴

1. PhD Student, Department of Educational Management, Isf.c., Islamic Azad University, Isfahan, Iran.
2. Department of Educational Management, Ker.C., Islamic Azad University, Kermanshah, Iran (Corresponding Author).
3. Department of Educational Management, Diwaniyah Branch, Qadisiyah University, Diwaniyah, Iraq
4. Department of Educational Management, Isf.c., Islamic Azad University, Isfahan, Iran

❖ **Corresponding Author Email:** fa.mosavi@iau.ac.ir

Research Paper	Abstract
Receive: 2025/02/24 Accept: 2025/06/01 Published: 2026/03/01 Keywords: Moral competence, students, causal model, content analysis, structural equation modeling, education Article Cite: Abdulzahra Abd Zaid, A., Mosavi, F., Alsaedi, A. R. M., & Ghashghaeizadeh, N. (2025). Moral competence, students, causal model, content analysis, structural equation modeling, education. <i>Sociology of Education</i>. 11(4): 1-15.	Purpose: The aim of this study was to identify and model the causal factors influencing students' moral competencies using a mixed-methods approach. Methodology: This study employed a mixed-methods design. In the qualitative phase, grounded theory and qualitative content analysis were used. Data were collected through semi-structured interviews with 21 educational experts and analyzed via open, axial, and selective coding. In the quantitative phase, a researcher-made questionnaire was administered to 370 teachers using cluster sampling. Structural equation modeling (SEM) was performed in Smart PLS to analyze the data. Findings: Qualitative findings revealed five main causal factors influencing students' moral competencies: family, school, society, individual, and digital media. Quantitative results showed that all causal paths from the five components to moral competence were statistically significant ($p < 0.01$), with society ($\beta = 0.870$) and school ($\beta = 0.816$) having the strongest effects. Model fit indices such as AVE, CR, and R^2 indicated acceptable construct validity and reliability. Conclusion: Students' moral competence is a multidimensional construct shaped by individual, familial, educational, social, and media-related factors. The findings provide a foundation for developing educational policies and designing ethical development programs within school systems.



<https://doi.org/10.61838/Soc.11.4.3>



Creative Commons: CC BY 4.0

Detailed Abstract

Introduction

In contemporary education systems, the emphasis on moral development and ethical competence in students has garnered significant attention due to the rising complexity of societal challenges and the increasingly globalized and digitized nature of student experiences. Moral competence, which includes the ability to reason ethically, act according to moral principles, and demonstrate integrity and empathy in social contexts, is now considered a foundational outcome of effective education. The centrality of ethics in shaping a productive, just, and socially responsible citizenry is underscored in multiple domains of research across educational psychology, curriculum design, and educational policy (Babalola, 2023; Ghasemi & Miri, 2023).

Scholars have argued that moral development is not merely an internal cognitive process but a socio-culturally constructed phenomenon influenced by family, school, community, personal characteristics, and digital media (Khaleghi et al., 2023; Rohim & Madzaly, 2025). This multidimensional nature of ethical formation necessitates a comprehensive, empirical investigation into the interplay of these factors in real-life educational contexts. For instance, the role of parents and family structure in early childhood moral socialization has been extensively studied, highlighting the importance of modeling and value transmission (Kabirian, 2024). Similarly, the institutional setting of schools — through curriculum content, teacher behavior, disciplinary policies, and school culture — has been identified as a critical environment for cultivating moral values (Karimi Yarani et al., 2023; Mohammadi et al., 2023).

Recent research has also explored the influence of broader societal norms, peer groups, and cultural values on ethical behavior, emphasizing that the school alone cannot shoulder the responsibility of moral education (Clair et al., 2023; Kotluk & Tormey, 2023). In the digital age, the media plays a pervasive and potent role in shaping the moral perceptions of young people, exposing them to a mix of constructive and destructive values (Zaidy, 2024). Studies also suggest that students' personal factors, such as religious beliefs, emotional intelligence, and moral reasoning styles, significantly mediate how external influences are internalized (Haseli Songhori & Salamti, 2024; Mosallanezhad et al., 2023).

Additionally, the rise of artificial intelligence and digital technologies has posed new ethical dilemmas for students, raising concerns regarding privacy, digital behavior, and the limits of personal responsibility in virtual contexts (Migdadi et al., 2024; Rao, 2025). As moral competence increasingly intersects with digital literacy, researchers call for a redefined framework for ethics education that integrates emotional, cognitive, cultural, and technological dimensions (Nadhila Septia & Elis, 2024; Zhang et al., 2024).

Despite the growing body of literature, there is still a lack of empirically grounded models that comprehensively capture the causal relationships among these dimensions in shaping students' moral competencies. This study seeks to address this gap by developing and validating a causal model based on qualitative insights from experts and quantitative analysis of a large sample of schoolteachers. The research aims to offer a holistic framework that can inform ethical education policies, teacher training programs, and curriculum development strategies in both traditional and digital learning environments (Bazvand, 2023; Hlaing et al., 2023).

Methods and Materials

The study employed a mixed-methods approach, incorporating both qualitative and quantitative phases. In the qualitative phase, data were collected through semi-structured interviews with 21 educational experts selected via purposive theoretical sampling. The interviews were analyzed using grounded theory techniques, including open coding, axial coding, and selective coding, to identify the primary categories influencing students' moral competence.

In the quantitative phase, a researcher-developed questionnaire was constructed based on the themes extracted from the qualitative analysis. This instrument was administered to a sample of 370 schoolteachers selected via multistage cluster sampling. Data were analyzed using structural equation modeling (SEM) in Smart PLS to test the relationships between variables and assess the overall fit of the proposed model. Reliability was evaluated using Cronbach's alpha and composite reliability, while convergent validity was assessed through average variance extracted (AVE).

Findings

The qualitative analysis resulted in the identification of five core categories that influence students' moral competencies: family, school, society, individual characteristics, and media/digital exposure. Each of these categories encompassed multiple open codes. For example, the family dimension included items such as parental modeling, ethical value transmission, socioeconomic background, and disciplinary practices. The school category consisted of sub-themes such as teacher-student interactions, ethical content in curriculum, disciplinary policies, and the role of school counselors. The society factor included peer influence, cultural norms, community engagement, and national identity values. The personal domain encompassed traits such as emotional intelligence, religious beliefs, and ethical reasoning, while the media/digital domain highlighted the effects of online content, virtual role models, and media literacy.

Quantitative results supported the structure and significance of the proposed model. All five latent variables demonstrated adequate reliability (Cronbach's $\alpha > 0.7$) and validity ($AVE > 0.5$). The path coefficients from each independent variable to the dependent variable (moral competence) were positive and statistically significant ($p < 0.01$). The strongest path coefficient was from the societal factor ($\beta = 0.870$), followed by the school environment ($\beta = 0.816$), individual traits ($\beta = 0.645$), family context ($\beta = 0.597$), and media/digital influence ($\beta = 0.534$). The model's overall fit indicators, including R^2 and composite reliability, were within acceptable thresholds, indicating the structural integrity of the framework.

Discussion and Conclusion

The findings from this study affirm that students' moral competencies are shaped by a constellation of interconnected factors, operating across individual, familial, educational, societal, and digital domains. Among these, society and school emerged as the most influential contexts, emphasizing the critical role of macro-social forces and formal education structures in moral development. This supports the argument that moral competence is not solely a private or familial concern but a social imperative requiring institutional investment and strategic alignment.

The importance of the family context was evident, particularly in early socialization and value transmission, though its impact was comparatively less than that of the school and society. This may reflect the increasing influence of peer culture and digital media in adolescence, as well as the potential gaps in parental ethical modeling in today's fast-paced society. The significant role of personal attributes in mediating moral responses underscores the need for education systems to cultivate students' emotional intelligence, critical thinking, and reflective capacities alongside ethical knowledge.

Interestingly, while the media/digital factor had the lowest impact among the five, its influence was still significant. This suggests that the omnipresence of media in students' lives cannot be ignored and should be proactively addressed through media ethics education and digital literacy programs. As students navigate a hybrid reality where the digital is indistinguishable from the physical, their ability to critically evaluate online content and engage ethically in virtual spaces is paramount.

The validated model offers a comprehensive framework for understanding how diverse influences converge to shape moral outcomes in students. It provides a roadmap for educators, policymakers, and curriculum designers to identify leverage points for intervention and improvement. Integrating ethics across all dimensions of schooling — from curriculum content to classroom culture — and aligning these efforts with community and family initiatives will be essential in fostering morally grounded students prepared for the complexities of modern life.



eISSN: 2322-1445

دوره ۱۱ شماره ۱ بهار و تابستان ۱۴۰۴ صفحات ۱۴-۱۱

جامعه‌شناسی آموزش و پرورش

ارائه الگوی عوامل مؤثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان

احمد عبدالزهره عبدزید^۱، فرانک موسوی^{۲*}، علی رحیم محمد السعیدی^۳، نصراله قشقائی زاده^۴

۱. دانشجوی دکتری، گروه علمی مدیریت آموزشی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.
۲. گروه مدیریت آموزشی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول).
۳. گروه مدیریت آموزشی، واحد دیوانیه، دانشگاه قادسیه، دیوانیه، عراق. گروه علمی مدیریت آموزشی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.
۴. گروه علمی مدیریت آموزشی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

✦ ایمیل نویسنده مسئول: fa.mossavi@iau.ac.ir

چکیده	مقاله تحقیقاتی
هدف: هدف این پژوهش شناسایی و مدل‌سازی عوامل علی مؤثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان با استفاده از روش تحقیق آمیخته است. روش‌شناسی: این پژوهش به شیوه آمیخته (کیفی-کمی) انجام شد. در بخش کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد داده‌بنیاد استفاده گردید. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۱ نفر از خبرگان آموزش و پرورش گردآوری و با استفاده از کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل شدند. در بخش کمی، از پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شد و داده‌های حاصل از ۳۷۰ معلم با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای جمع‌آوری گردید. برای تحلیل داده‌های کمی از مدل‌سازی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS استفاده شد. یافته‌ها: نتایج تحلیل کیفی نشان داد که پنج مؤلفه اصلی شامل خانواده، مدرسه، جامعه، فردی، و رسانه و فضای دیجیتال به‌عنوان عوامل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموزان شناسایی شدند. نتایج مدل کمی نیز نشان داد که همه مسیرهای علی بین مؤلفه‌ها و شایستگی اخلاقی معنادار هستند ($p < 0.01$) قوی‌ترین تأثیر مربوط به جامعه ($\beta = 0.870$) و مدرسه ($\beta = 0.816$) بود. همچنین، شاخص‌های برازش مدل مانند AVE، CR و R^2 در سطح قابل قبولی قرار داشتند. نتیجه‌گیری: شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان پدیده‌ای چندبعدی است که تحت تأثیر عوامل مختلف فردی، خانوادگی، آموزشی، اجتماعی و رسانه‌ای شکل می‌گیرد. یافته‌ها می‌توانند به‌عنوان مبنایی برای طراحی سیاست‌های آموزشی و تربیتی و تدوین برنامه‌های اخلاق‌محور در مدارس مورد استفاده قرار گیرند.	
	دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۶ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۱ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۱۰ واژگان کلیدی: شایستگی اخلاقی، دانش‌آموز، مدل علی، تحلیل محتوا، معادلات ساختاری، آموزش و پرورش
	استناد مقاله: عبدالزهره عبدزید، احمد، موسوی، فرانک، رحیم محمد السعیدی، علی، و قشقائی زاده، نصراله. (۱۴۰۴). ارائه الگوی عوامل مؤثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان. جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ۱۱(۴): ۱-۱۵.



<https://doi.org/10.61838/Soc.11.4.3>



Creative Commons: CC BY 4.0

مقدمه

در عصر حاضر، با گسترش فناوری‌های نوین و تحولات سریع اجتماعی، موضوع اخلاق و شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان به یکی از دغدغه‌های اساسی در نظام‌های آموزشی تبدیل شده است. اهمیت اخلاق در فرایند آموزش نه تنها به دلیل فراهم آوردن بستری مناسب برای انتقال مفاهیم علمی و تربیتی است، بلکه نقش تعیین‌کننده‌ای در تکوین شخصیت، رشد فردی و اجتماعی و در نهایت توسعه جامعه ایفا می‌کند. در این زمینه، پژوهشگران در حوزه‌های مختلف علمی به بررسی ابعاد گوناگون اخلاق پرداختند و سعی داشتند تا با شناسایی عوامل موثر، مدل‌هایی جامع و کارآمد ارائه دهند. به عنوان مثال، مطالعاتی که در حوزه حسابداری و حرفه‌ای بودن اخلاق در آموزش متوسطه انجام شده‌اند نشان از ادغام اخلاق و حرفه‌گرایی در نظام‌های آموزشی دارند که می‌تواند سرنخ‌هایی از اهمیت اخلاقی بودن در سایر رشته‌ها نیز به دست دهد. (Babalola, 2023)

پیامدهای اخلاقی در فرایند آموزش نه تنها در حوزه‌های سنتی مانند تربیت معلمان، دانش‌آموزان و مدیران آموزشی بلکه در حوزه‌های نوظهوری مانند فناوری اطلاعات و هوش مصنوعی نیز مورد توجه قرار گرفته است. به عنوان نمونه، بررسی‌ها نشان می‌دهند که فناوری‌های نوین مانند هوش مصنوعی با وارد شدن به فضای آموزشی، می‌تواند چالش‌های جدیدی را در رابطه با اخلاق و ارزش‌های آموزشی ایجاد کنند که نیازمند سیاست‌گذاری‌های دقیق و راهبردی می‌باشد. (Rao, 2025; Zaidy, 2024) از سوی دیگر، مطالعات دیگری نیز به اهمیت تقویت اخلاق حرفه‌ای در میان دانشجویان پرداخته‌اند تا بتوانند در مواجهه با بحران‌ها و چالش‌های اخلاقی حوزه‌های تخصصی خود، تصمیمات مطلوب و سازنده اتخاذ کنند. (Nadhila Septia & Elis, 2024; Zhang et al., 2024).

به علاوه، از دیدگاه نظام‌های آموزشی و آموزشی دانشگاهی، توجه به شاخص‌های اخلاقی موجب ارتقای کیفیت آموزش و توسعه ارزش‌های فردی و اجتماعی می‌شود. پژوهش‌های صورت گرفته در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی معتبر کشور به این نکته توجه داشته‌اند که تقویت اخلاق در میان دانشجویان، نقش بسزایی در افزایش تعهدات حرفه‌ای و ایجاد فضای سازنده میان اعضای جامعه علمی دارد. (Kabirian, 2024; Migdadi et al., 2024) در این میان، پرسش‌هایی نظیر تاثیر خانواده، مدرسه، جامعه، و حتی رسانه و فضای دیجیتال بر شکل‌گیری شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان مطرح شده‌اند که نشان‌دهنده چندبعدی بودن این موضوع است. به گونه‌ای که عناصر مختلفی از قبیل تربیت خانوادگی، محیط آموزشی، ارزش‌های اجتماعی و نقش رسانه‌ها می‌توانند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر نگرش‌ها و رفتارهای اخلاقی دانش‌آموزان تأثیرگذار باشند. (Haseli Songhori & Salamti, 2024; Mosallanezhad et al., 2023).

با توجه به گستردگی موضوع و تغییرات شتابان اجتماعی، ضرورت وجود یک مدل جامع برای شناسایی و تحلیل عوامل موثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان بیش از پیش احساس می‌شود. از سویی، بسترهای آموزشی در سطح کشور و جهان با چالش‌های متعددی در زمینه آموزش اخلاق مواجه‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به کاهش تعاملات انسانی، کاهش سطح همبستگی اجتماعی و تضعیف ارزش‌های فرهنگی و دینی اشاره کرد. در همین راستا، برخی پژوهش‌ها به بررسی نقش معلمان، مدیران و نهادهای مذهبی در برقراری ارتباط بهتر میان ارزش‌های اخلاقی و عملکرد دانش‌آموزان پرداخته‌اند (Li et al., 2023; Mohammadi et al., 2023). همچنین، یافته‌های اخیر نشان می‌دهد که بهبود سیستم‌های آموزش اخلاقی می‌تواند به افزایش خلاقیت، تصمیم‌گیری صحیح و رشد هوش هیجانی در میان دانش‌آموزان کمک شایانی نماید. (Khaleghi et al., 2023; Kotluk & Tormey, 2023)

یکی دیگر از ابعاد کلیدی در حوزه اخلاق، بررسی فرآیندهای آموزشی مرتبط با توسعه احساسات همدلانه، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رویکردهای انتقادی در بین دانش‌آموزان است. پژوهش‌هایی که در زمینه اخلاق پزشکی، اخلاق حسابداری و سایر رشته‌ها صورت گرفته‌اند، اهمیت آموزش اخلاق به عنوان عاملی برای بهبود عملکردهای حرفه‌ای و نیز ارتقای روحیه گروهی را برجسته می‌کنند. (Bazvand, 2023; Clair et al., 2023) در پژوهش‌های مشابه، اغلب از روش‌های ترکیبی (آمیخته) استفاده شده است که به دلیل قدرت همزمان استفاده از ابزارهای کیفی و کمی، امکان تحلیل دقیق‌تر و جامع‌تر ابعاد مختلف اخلاقی را فراهم می‌آورد. (Babalola, 2023; Mosallanezhad et al., 2023)

امروزه، در میان دانشمندان حوزه تربیت و آموزش، شاهد افزایش گستردگی مباحث اخلاقی در میان دانش‌آموزان هستیم که نیازمند تحلیل‌های نظری و تجربی دقیق است. در این میان، مدل‌های موجود به‌طور معمول، به ارزیابی نقش‌های فردی، خانوادگی، آموزشی، اجتماعی و رسانه‌ای در فرایند تشکیل

ارزش‌های اخلاقی می‌پردازند. به عنوان مثال، یکی از مطالعات نشان داده است که تربیت صحیح در خانواده و نقش الگوی بودن والدین از مهمترین عوامل در شکل‌گیری رفتارهای اخلاقی کودکان در مراحل ابتدایی زندگی می‌باشد. (Rohim & Madzaly, 2025; Kabirian, 2024) در همین راستا، نهادهای آموزشی و مدارس نیز می‌بایست با بکارگیری روش‌های نوین آموزشی و ایجاد محیط‌های مشارکتی، نقش خود را در تقویت ارزش‌های اخلاقی دانش‌آموزان ایفا کنند. بدین ترتیب، تقویت تعاملات میان معلمان و دانش‌آموزان و فراهم آوردن فضایی برای مشارکت و ابراز عقاید می‌تواند اثرات مثبتی در راستای پرورش شایستگی‌های اخلاقی داشته باشد. (Hlaing et al., 2023; Karimi Yarani et al., 2023)

تحقیقات پیشین همچنین بر اهمیت وجود هماهنگی میان ارزش‌های اخلاقی تبیین‌شده در خانواده، مدرسه و جامعه تأکید دارند. مطالعات مختلف نشان داده‌اند که هرچقدر همبستگی بین نقش‌های مختلف در فرایند آموزش و پرورش اخلاق بیشتر باشد، میزان پذیرش و تحقق این ارزش‌ها در میان دانش‌آموزان نیز افزایش خواهد یافت. از سوی دیگر، عوامل فردی مانند ویژگی‌های شخصیتی، هوش هیجانی و باورهای دینی، در تعیین میزان تبیین اخلاق نیز نقشی بارز ایفا می‌کنند. (Clair et al., 2023; Ghasemi & Miri, 2023) همچنین، در عصر رسانه‌های دیجیتال که روز به روز نفوذ آن‌ها در زندگی جوانان بیشتر می‌شود، توجه به اثرات محتوای دیجیتالی و فضای مجازی در فرم‌گیری اخلاقیات، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. (Kotluk & Tormey, 2023; Nadhila Septia & Elis, 2024).

علاوه بر این، برخی پژوهش‌ها به تحلیل اثرات متقابل بین عوامل مختلف اخلاقی بر رفتار دانش‌آموزان پرداخته‌اند. به عنوان مثال، اثرات تعامل بین محیط خانوادگی و نحوه آموزش در مدارس در تبیین ارزش‌های اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده است که هماهنگی بین این دو فاکتور موجب افزایش تمایل به رعایت اصول اخلاقی در میان دانش‌آموزان می‌شود. (Haseli Songhori & Salamti, 2024; Li et al., 2023) همچنین، تحلیل‌های آماری و مدل‌های ساختاری ارائه شده در مطالعات گذشته، نشان‌دهنده روابط مثبت و قوی میان متغیرهایی همچون حمایت اجتماعی، فرهنگ سازمانی و احساس تعلق گروهی با رشد شایستگی‌های اخلاقی می‌باشد. (Mohammadi et al., 2023; Zhang et al., 2024)

از منظر نظری، مدل شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموز، مجموعه‌ای از ابعاد چندگانه از جمله خانواده، مدرسه، جامعه، فردی و رسانه را در بر می‌گیرد. هر یک از این مؤلفه‌ها بر پایه مبانی نظری مختلفی نظیر نظریه‌های اخلاق معاصر، نظریه‌های تربیتی و مبانی روانشناسی اخلاق شکل گرفته‌اند. به عنوان نمونه، نظریه‌های اخلاق رشد یافته در حوزه‌های مختلف آموزشی، تأکید دارند که ارزش‌های اخلاقی باید از طریق تعامل‌های مثبت در خانواده و مدرسه تقویت شوند و امکان توسعه توانایی‌های اخلاقی از طریق آگاهی و هوش هیجانی فراهم گردد. (Karimi Yarani et al., 2023; Khaleghi et al., 2023) همچنین، مطالعات متعدد نشان داده‌اند که فرآیند اجتماعی شدن و ارتباطات میان فردی، چه در محیط‌های آموزشی و چه در ساختارهای اجتماعی، نقش مهمی در شکل‌گیری مهارت‌های اخلاقی ایفا می‌کند. (Hlaing et al., 2023; Mosallanezhad et al., 2023)

علاوه بر این، وجود تغییرات فرهنگی و اجتماعی، به ویژه در جوامع معاصر که با چالش‌های متعدد اقتصادی، سیاسی و فناوری روبه‌رو هستند، مستلزم بازنگری در روش‌های آموزش اخلاق است. بکارگیری شیوه‌های نوین و متناسب با شرایط فعلی، از جمله ارایه الگوهای جدید تربیتی و استفاده از فناوری‌های دیجیتال در فرایند آموزش اخلاق می‌تواند به ایجاد تفاهم و همبستگی اجتماعی منجر شود. (Bazvand, 2023; Clair et al., 2023) در همین راستا، طراحی و تدوین برنامه‌های آموزشی مبتنی بر شواهد و استفاده از مدل‌های تحلیلی پیشرفته، همچون مدل‌های معادلات ساختاری، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است تا بتوانند ابعاد مختلف اخلاق را با دقت بیشتری تبیین نمایند. (Kotluk & Tormey, 2023; Li et al., 2023)

همچنین، جنبه‌های روانشناختی و احساسی در مسیر شکل‌گیری اخلاق نیز نباید نادیده گرفته شوند. تحقیقات اخیر به بررسی تأثیر هوش هیجانی، ویژگی‌های شخصیتی و تقویت ظرفیت‌های روانی پرداخته‌اند که نشان می‌دهد این عوامل می‌توانند در کنار محیط‌های آموزشی و خانوادگی، توانمندی‌های اخلاقی دانش‌آموزان را تقویت کنند. (Ghasemi & Miri, 2023; Mohammadi et al., 2023) در پژوهش حاضر، با توجه به تحلیل‌های انجام شده در بخش‌های کیفی و کمی، به بررسی دقیق این روابط پرداخته و مدل پویایی را ارائه می‌دهد که در آن تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم همه عوامل مذکور مورد ارزیابی قرار گرفته است.

با توجه به ادبیات موجود و نیز نیاز مبرم به ارتقای شایستگی‌های اخلاقی در میان دانش‌آموزان به عنوان سرمایه‌ای کلیدی در توسعه پایدار جامعه، این پژوهش در پی ایجاد چارچوبی نظری و عملی است که بتواند پاسخگوی نیازهای آموزشی و تربیتی معاصر باشد. هدف اصلی از این مطالعه، بررسی عوامل علی موثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان و ارائه مدلی جامع برای تبیین ارتباطات میان این عوامل با استفاده از رویکرد روش‌شناسی آمیخته است.

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش از رویکرد روش‌شناسی آمیخته (کیفی-کمی) استفاده شده است تا با بهره‌گیری از قوت‌های هر دو رویکرد، تصویری جامع و چندلایه از عوامل مؤثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان ارائه گردد. بخش کیفی این پژوهش مبتنی بر رویکرد داده‌بنیاد از نوع ساختارمند است که به پژوهشگر اجازه می‌دهد نظریه‌ای برآمده از داده‌های تجربی توسعه دهد. مشارکت‌کنندگان بخش کیفی با روش نمونه‌گیری نظری و مبتنی بر اطلاعات غنی انتخاب شده‌اند و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با آن‌ها انجام شده است. معیارهای ورود شامل داشتن تجربه آموزشی مرتبط، تحصیلات در رشته‌های مرتبط، حداقل ده سال سابقه کاری و تمایل به مشارکت در مصاحبه‌ها بوده است. در مقابل، عدم تخصص کافی، عدم تمایل به مشارکت، موانع زمانی یا مکانی، و عدم ارائه رضایت‌نامه از جمله معیارهای خروج از مطالعه محسوب شده‌اند. جامعه آماری بخش کمی پژوهش شامل معلمان دوره ابتدایی و متوسطه اول در مناطق مختلف کشور می‌باشد که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و تصادفی انتخاب شده‌اند. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران محاسبه شده است. پژوهش از نوع کاربردی و به شیوه پیمایشی انجام شده و اطلاعات کیفی از طریق مصاحبه‌های عمیق و اطلاعات کمی با استفاده از پرسشنامه‌ها گردآوری گردیده است.

در بخش کیفی، ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بوده است. این نوع مصاحبه‌ها به پژوهشگر این امکان را می‌دهند که علاوه بر پیروی از ساختاری اولیه، با انعطاف در پرسش‌ها به لایه‌های عمیق‌تر تجربیات مشارکت‌کنندگان نفوذ کند. سؤالات مصاحبه با توجه به اهداف نظری و عملی پژوهش تدوین شده و در حین اجرای مصاحبه، بنا بر پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان، اصلاح یا تکمیل گردیده‌اند. اعتبار مصاحبه‌ها از طریق بررسی مجدد محتوای استخراج‌شده توسط چند متخصص و تطبیق با اهداف پژوهش بررسی شده است. در روند مصاحبه، محورهای مانند تجارب حرفه‌ای، دیدگاه‌های تربیتی، چالش‌های مرتبط با اخلاق در مدرسه و تحلیل سازوکارهای پرورش اخلاقی در دانش‌آموزان مدنظر قرار گرفته است. ضبط صوت، ثبت یادداشت‌های میدانی، و سپس پیاده‌سازی متن مصاحبه‌ها به‌طور کامل انجام شده و تحلیل آن‌ها با بهره‌گیری از مراحل سه‌گانه کدگذاری باز، محوری و انتخابی صورت گرفته است.

در بخش کمی، ابزار اصلی گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته است که بر اساس مفاهیم و مقوله‌های استخراج‌شده از تحلیل کیفی طراحی شده است. این پرسشنامه دارای بخش‌های مختلفی شامل اطلاعات جمعیت‌شناختی معلمان، شاخص‌های مرتبط با شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان، و عوامل فردی، اجتماعی و آموزشی مؤثر بر آن‌هاست. برای تأیید روایی محتوایی پرسشنامه از نظر متخصصان حوزه تعلیم و تربیت و اخلاق استفاده شده است و پایایی ابزار نیز از طریق آلفای کرونباخ و ضریب بازآزمایی بررسی شده است. پرسشنامه‌ها پس از اخذ مجوزهای لازم در اختیار نمونه‌ها قرار گرفته و جمع‌آوری داده‌ها در شرایط کنترل‌شده و با نظارت پژوهشگران صورت پذیرفته است.

در تحلیل داده‌ها، ابتدا بخش کیفی از طریق روش تحلیل محتوای کیفی مبتنی بر داده‌بنیاد تحلیل شده است. پس از پیاده‌سازی متن مصاحبه‌ها، کدگذاری باز به منظور استخراج مفاهیم اولیه صورت گرفته است؛ سپس در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها سازماندهی شده و روابط میان آن‌ها شناسایی شده‌اند. در مرحله کدگذاری انتخابی نیز مقوله‌های اصلی استخراج و مدل مفهومی اولیه تدوین شده است. همچنین برای شناسایی دقیق‌تر الگوهای ساختاریافته از روش فراترکیب نیز بهره گرفته شده است. مراحل این فراترکیب شامل تدوین سؤالات پژوهش، جستجوی نظام‌مند متون، انتخاب مقاله‌های مرتبط، استخراج اطلاعات، تحلیل و ترکیب یافته‌ها، کنترل کیفیت تحلیل و در نهایت ارائه الگوی نهایی با بهره‌گیری از انترویی‌پ شانون بوده است.

در تحلیل داده‌های کمی نیز از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی بهره گرفته شده است. پس از کدگذاری پاسخ‌ها، داده‌ها وارد نرم‌افزار SPSS شده و شاخص‌هایی نظیر میانگین، انحراف معیار، فراوانی و درصد برای توصیف متغیرها گزارش شده‌اند. سپس با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS تحلیل معادلات

ساختاری صورت گرفته است تا روابط میان متغیرهای مکنون و مشاهده‌شده در مدل بررسی شوند. آزمون فرضیات با استفاده از روش‌های مناسب نظیر تحلیل عاملی تأییدی، آزمون t مستقل و تحلیل مسیر انجام شده است و شاخص‌های برازش مدل نیز گزارش گردیده‌اند. این تحلیل‌ها به پژوهشگر کمک کرده‌اند تا مدل نهایی شناسایی شده از بخش کیفی را به صورت تجربی آزمون و اعتبارسنجی نماید.

یافته‌های پژوهش

در خصوص ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان بخش کیفی این پژوهش باید عنوان کرد که مجموعاً ۲۱ نفر از خبرگان آموزشی و تربیتی در مصاحبه‌ها شرکت داشته‌اند. رسیدن به اشباع نظری در مصاحبه ششم محقق شد، اما برای اطمینان از کفایت داده‌ها، مصاحبه‌ها تا خبره بیست‌ویکم ادامه یافت. میانگین سنی مشارکت‌کنندگان ۴۳ سال بوده و متوسط سابقه فعالیت حرفه‌ای آن‌ها در حوزه‌های مرتبط با آموزش و پرورش و اخلاق حرفه‌ای، حدود ۱۵ سال بوده است. از نظر میزان تحصیلات، بیشترین فراوانی مربوط به دارندگان مدرک کارشناسی ارشد بود و تعداد قابل توجهی نیز دارای مدرک دکتری در رشته‌های مرتبط با تعلیم و تربیت و اخلاق حرفه‌ای بودند. از لحاظ جنسیتی نیز نمونه‌ای متنوع شامل ۱۱ زن و ۱۰ مرد در این مطالعه شرکت داشتند. تنوع در سابقه کاری، سطح تحصیلات و جنسیت در انتخاب مشارکت‌کنندگان مدنظر قرار گرفته است تا داده‌های حاصل، بازنمایی مناسبی از دیدگاه‌های گوناگون در زمینه شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان داشته باشند.

جدول ۱. مضامین اصلی و کدهای نهایی عوامل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموز

کدگذاری محوری	کدگذاری باز
خانواده	تأثیر تربیت خانوادگی در دوران کودکی
	نقش والدین به عنوان الگوی اخلاقی
	میزان پایبندی خانواده به ارزش‌های اخلاقی
	تأثیر وضعیت اقتصادی خانواده بر نگرش اخلاقی
	شیوه‌های تربیتی مورد استفاده در خانواده
	نقش مدرسه در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان
	میزان دسترسی به آموزش‌های اخلاقی مناسب
	تأثیر محتوای آموزشی در ترویج ارزش‌های اخلاقی
	نظام ارزشیابی مدارس در زمینه تربیت اخلاقی
	سیاست‌های انضباطی مدارس و تأثیر آن بر شایستگی‌های اخلاقی
مدرسه	شیوه‌های تربیتی مورد استفاده در مدارس
	سطح عدالت آموزشی در مدارس
	نقش معلمان در انتقال مفاهیم اخلاقی
	میزان مشارکت دانش‌آموزان در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی
	وجود قوانین و مقررات مرتبط با اخلاق در مدارس
	تأثیر محتوای دینی و فرهنگی در مدارس
	میزان تأثیر مدارس بر شخصیت‌سازی اخلاقی
	نقش مشاوران تربیتی در هدایت اخلاقی دانش‌آموزان
	شیوه‌های آموزشی در تقویت مهارت‌های اخلاقی
	میزان تشویق رفتارهای اخلاقی در محیط مدرسه
جامعه	میزان رعایت اصول اخلاقی در رفتار مدیران و معلمان
	سطح دسترسی به آموزش‌های دینی و اخلاقی
	ارتباطات اجتماعی و تأثیر همسالان
	میزان تعامل با افراد با اخلاق در جامعه
میزان حضور در فعالیتهای فرهنگی و اجتماعی	
حمایت‌های اجتماعی در توسعه اخلاق‌مداری دانش‌آموزان	

فردی	تعاملات میان فرهنگی و تأثیر جهانی شدن نقش نهادهای مذهبی در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان تأثیر ارزش‌های تاریخی و ملی بر نگرش اخلاقی سطح امنیت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان میزان ارتباط با گروه‌های اجتماعی تأثیرگذار بر اخلاقیات میزان حمایت‌های اجتماعی و روانی از دانش‌آموزان نگرش کلی جامعه نسبت به اهمیت اخلاق در زندگی ویژگی‌های شخصیتی و هوش هیجانی دانش‌آموزان میزان ارتباط با افراد مذهبی و معنوی باورهای دینی و اعتقادی دانش‌آموزان فرصت‌های عملی برای تمرین مهارت‌های اخلاقی میزان آگاهی دانش‌آموزان از مفاهیم اخلاقی سبک‌های تفکر و تصمیم‌گیری اخلاقی میزان علاقه به مطالعه و تحقیق در حوزه اخلاقیات اثرات الگوهای رسانه‌ای و دیجیتالی بر نگرش اخلاقی تأثیر فضای مجازی بر سبک زندگی اخلاقی برنامه‌های تلویزیونی و رسانه‌های جمعی نقش آموزش‌های غیررسمی در تربیت اخلاقی تأثیر داستان‌ها و ادبیات بر آموزش اخلاق
رسانه و دیجیتال	

تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۲۱ نفر از خبرگان، منجر به استخراج پنج مضمون اصلی به‌عنوان عوامل علی تأثیرگذار بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان گردید که عبارت‌اند از: خانواده، مدرسه، جامعه، فردی، و رسانه و فضای دیجیتال. در بعد خانوادگی، نقش تربیتی والدین، میزان پایبندی به ارزش‌های اخلاقی، و شیوه‌های تربیتی مؤثر از جمله مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بودند. در بعد مدرسه، علاوه بر نقش کلیدی معلمان و مشاوران تربیتی، نظام ارزشیابی، عدالت آموزشی، و محتوای دینی و فرهنگی مطرح شدند. جامعه نیز از طریق تعاملات اجتماعی، نهادهای مذهبی، ارزش‌های ملی و حمایت‌های اجتماعی نقش گسترده‌ای در شکل‌گیری نگرش‌های اخلاقی دانش‌آموزان ایفا می‌کند. عوامل فردی نیز همچون ویژگی‌های شخصیتی، باورهای دینی، سبک‌های تصمیم‌گیری اخلاقی و فرصت‌های تمرین عملی در رشد شایستگی‌های اخلاقی مؤثرند. نهایتاً، رسانه‌ها و فضای دیجیتال با الگوسازی غیررسمی، برنامه‌های تلویزیونی، محتوای مجازی و ادبیات داستانی، نقش بسزایی در ترویج یا تضعیف اخلاقیات ایفا می‌کنند. این یافته‌ها نشان می‌دهند که شایستگی اخلاقی دانش‌آموزان، پدیده‌ای چندبعدی است که از تعامل نظام‌مند میان نهادهای اجتماعی، عوامل فردی و محیط‌های آموزشی شکل می‌گیرد و نیازمند برنامه‌ریزی‌های هماهنگ و هدفمند در تمامی این سطوح است.

در بخش کمی پژوهش، به‌منظور اعتبارسنجی مدل مفهومی استخراج‌شده از تحلیل کیفی، از مدل‌سازی معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS بهره گرفته شد. در این مدل، پنج مؤلفه اصلی شامل «خانواده»، «مدرسه»، «جامعه»، «فردی»، و «رسانه و دیجیتال» به‌عنوان متغیرهای پنهان وارد تحلیل شدند. هر یک از این مؤلفه‌ها از طریق چندین گویه (سؤال) اندازه‌گیری شده‌اند. شکل ۱ مدل گرافیکی مسیرهای علی بین متغیرها را به‌صورت ساختاری نشان می‌دهد. در این مدل، مسیرهای علی با ضرایب استاندارد شده، میزان و جهت روابط بین متغیرهای مفهومی را مشخص کرده‌اند و بارهای عاملی گویه‌ها بر روی سازه‌های مربوطه نیز بررسی شده‌اند.

جدول ۲. بار عاملی عوامل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموز

گویه‌ها	خانواده	مدرسه	جامعه	فردی	رسانه و دیجیتال
Q۱	۰.۸۹				
Q۲	۰.۴۹۲				
Q۳	۰.۵۱۴				
Q۴	۰.۸۵۱				
Q۵	۰.۵۹۹				
Q۶	۰.۴۰۵				
Q۱۰		۰.۸۱۱			
Q۱۱		۰.۶۶۵			
Q۱۲		۰.۸۸۸			
Q۱۳		۰.۷۹۲			
Q۱۴		۰.۸۸۴			
Q۱۵		۰.۴۳۱			
Q۱۶		۰.۴۹۹			
Q۱۷		۰.۶۱۳			
Q۱۸		۰.۵۶۴			
Q۱۹		۰.۵۳۹			
Q۲۰		۰.۵۲۱			
Q۲۱		۰.۹۹۴			
Q۲۲		۰.۶۸۶			
Q۲۳		۰.۴۵۶			
Q۲۴			۰.۹۸۷		
Q۲۵			۰.۸۱۸		
Q۲۶			۰.۵۷۶		
Q۲۷			۰.۸۶۶		
Q۲۸			۰.۶۰۴		
Q۲۹			۰.۳۸۸		
Q۳۰			۰.۸۹۷		
Q۳۱			۰.۶۱۵		
Q۳۲			۰.۸۷۳		
Q۳۳			۰.۷۷۹		
Q۳۴			۰.۷۵۸		
Q۳۵				۰.۷۷۲	
Q۳۶				۰.۵۵۳	
Q۳۷				۰.۶۳۷	
Q۳۸				۰.۵۰۸	
Q۳۹				۰.۵۹	
Q۴۰				۰.۹۷۸	
Q۴۱				۰.۷۹۳	
Q۴۲					۰.۹۱
Q۴۳					۰.۴۹۷
Q۴۴					۰.۴۱۳
Q۴۵					۰.۹۴۹
Q۴۶					۰.۷۰۹

نتایج حاصل از تحلیل بارهای عاملی نشان داد که اغلب گویه‌ها دارای بار عاملی بالاتر از ۰.۷ بوده‌اند که نشان‌دهنده همبستگی قوی گویه‌ها با سازه‌های مربوطه است. برای نمونه، گویه Q۱ با مقدار ۰.۸۹ بیشترین بار عاملی را در سازه «خانواده» نشان داده است و گویه Q۲۱ نیز با بار عاملی ۰.۹۹۴ به‌عنوان یکی از قوی‌ترین معرف‌ها برای مؤلفه «مدرسه» شناخته شده است. در مؤلفه «جامعه» گویه Q۲۴ با بار ۰.۹۸۷ و Q۳۰ با بار ۰.۸۹۷، نشان از همبستگی بسیار قوی دارند. همچنین در مؤلفه «فردی»، گویه Q۴۰ با بار عاملی ۰.۹۷۸ قوی‌ترین رابطه را با سازه خود نشان داده است. در مؤلفه «رسانه و دیجیتال» نیز گویه Q۴۵ با بار عاملی ۰.۹۴۹ نمایانگر بار بالا و تأثیر قابل‌توجه است. البته برخی گویه‌ها نظیر (Q۲۹ (۰.۳۸۸)، Q۱۵ (۰.۴۳۱)، Q۲۳ (۰.۴۵۶) و Q۴۴ (۰.۴۱۳) دارای بار عاملی نسبتاً پایین‌تر بوده‌اند که نیاز به بازنگری مفهومی یا حذف احتمالی دارند. در مجموع، نتایج تحلیل عاملی تأییدی اولیه، از ساختار مناسب ابزار اندازه‌گیری و همبستگی بالای گویه‌ها با مؤلفه‌های مدل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموز حمایت می‌کند. در مراحل بعد، شاخص‌های برازش کلی مدل (نظیر CR، AVE، R² و GOF) بررسی شده و به تأیید نهایی مدل منجر خواهد شد.

جدول ۳. پایایی و روایی عوامل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموز

عامل	Cronbach's Alpha	پایایی ترکیبی (rho_a)	پایایی ترکیبی (rho_c)	میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE)
جامعه	۰.۸۰۰	۰.۸۲۵	۰.۸۴۲	۰.۵۳۲
خانواده	۰.۷۴۰	۰.۷۵۷	۰.۷۱۶	۰.۵۰۲
رسانه و دیجیتال	۰.۷۰۴	۰.۷۴۰	۰.۸۰۵	۰.۵۵۸
عوامل علی	۰.۷۶۸	۰.۷۹۲	۰.۷۷۹	۰.۵۴۵
فردی	۰.۷۷۵	۰.۷۸۵	۰.۸۳۸	۰.۵۲۸
مدرسه	۰.۸۴۳	۰.۸۶۸	۰.۸۶۷	۰.۶۹۱

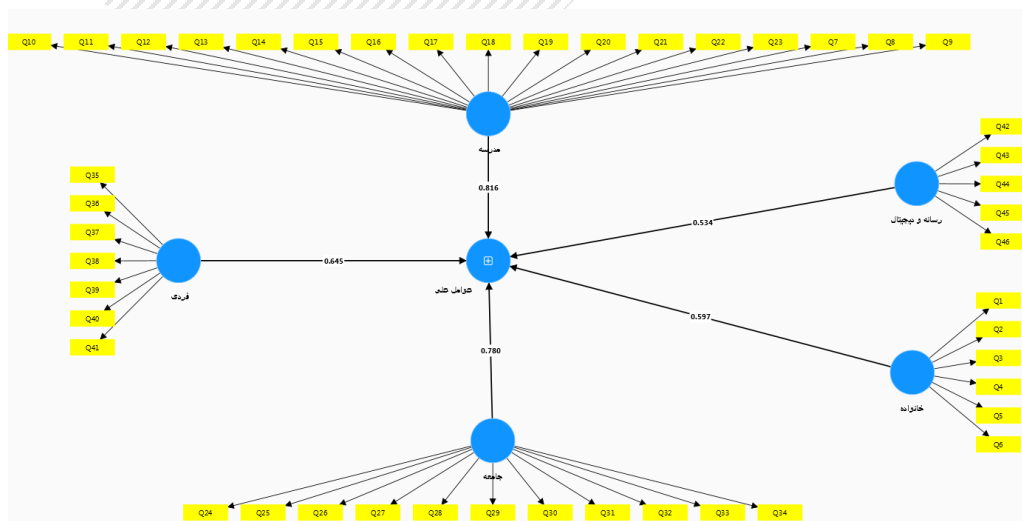
بر اساس داده‌های جدول فوق، تمامی مؤلفه‌های مدل پژوهش از نظر پایایی و روایی ساختاری در سطح قابل قبولی قرار دارند. شاخص آلفای کرونباخ برای همه متغیرها بالاتر از ۰.۷ است که نشان‌دهنده انسجام درونی مناسب آیت‌ها در هر سازه می‌باشد. بیشترین میزان آلفا مربوط به مؤلفه «مدرسه» با مقدار ۰.۸۴۳ بوده که حاکی از پایایی بسیار بالاست. همچنین، مقادیر پایایی ترکیبی (rho_a و rho_c) نیز در تمامی متغیرها بیشتر از ۰.۷ به‌دست آمده که نشان‌دهنده روایی همگرایی قوی و ثبات داخلی گویه‌هاست. مقدار AVE برای تمامی متغیرها بالاتر از ۰.۵ بوده و نشان می‌دهد که واریانس تبیین‌شده توسط سازه‌ها بیشتر از واریانس خطای اندازه‌گیری است. به‌طور خاص، متغیر «مدرسه» با AVE معادل ۰.۶۹۱ بیشترین روایی همگرا را داشته و در مقابل، متغیر «خانواده» با AVE برابر با ۰.۵۰۲ در آستانه پذیرش قرار دارد.

جدول ۴. تحلیل نتایج شاخص‌ها (ضریب مسیر بین متغیرها)

مسیر علی	ضریب مسیر (β)
جامعه → عوامل علی	۰.۸۷۰
خانواده → عوامل علی	۰.۵۹۷
رسانه و دیجیتال → عوامل علی	۰.۵۳۴
فردی → عوامل علی	۰.۶۴۵
مدرسه → عوامل علی	۰.۸۱۶

تحلیل ضرایب مسیر حاصل از مدل‌سازی معادلات ساختاری نشان می‌دهد که همه مؤلفه‌های مورد بررسی دارای اثر مستقیم و معناداری بر متغیر «عوامل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموز» هستند. قوی‌ترین تأثیر مربوط به متغیر «جامعه» با ضریب مسیر ۰.۸۷۰ است که نشان می‌دهد متغیرهای اجتماعی نقش بسیار مؤثری در شکل‌گیری شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان ایفا می‌کنند. پس از آن، متغیر «مدرسه» با ضریب ۰.۸۱۶ قرار دارد که بیانگر اهمیت بالای نهاد مدرسه در توسعه رفتارهای اخلاقی است. متغیرهای «فردی» و «خانواده» نیز با ضرایب مسیر به‌ترتیب ۰.۶۴۵ و ۰.۵۹۷ در رده‌های بعدی قرار

دارند. کم‌ترین ضریب مسیر به «رسانه و دیجیتال» با $\beta = 0.534$ اختصاص یافته که البته هنوز بالای سطح قابل قبول بوده و نشان‌دهنده تأثیر مستقیم اما نسبتاً کمتر نسبت به سایر عوامل است. تمام ضرایب مسیر مثبت بوده و حاکی از رابطه مستقیم بین متغیرها می‌باشند.



شکل ۱. برازش نهایی مدل عوامل علی شایستگی اخلاقی دانش‌آموز

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و مدل‌سازی عوامل علی مؤثر بر شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان با استفاده از رویکرد آمیخته بود. یافته‌های بخش کیفی و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان نشان داد که پنج مؤلفه اصلی شامل خانواده، مدرسه، جامعه، فردی، و رسانه و فضای دیجیتال، بیشترین تأثیر را بر تکوین شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان دارند. در بخش کمی نیز نتایج مدل معادلات ساختاری در نرم‌افزار Smart PLS نشان داد که تمامی این مؤلفه‌ها به‌طور معنادار و مثبت بر شایستگی‌های اخلاقی اثرگذارند. قوی‌ترین مسیر علی مربوط به عامل «جامعه» ($\beta = 0.870$) و پس از آن «مدرسه» ($\beta = 0.816$) بود که نشان‌دهنده نقش کلیدی این دو نهاد در شکل‌گیری رفتارهای اخلاقی دانش‌آموزان است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که شایستگی‌های اخلاقی پدیده‌ای چندبعدی است که تحت تأثیر تعامل پیچیده میان متغیرهای فردی و محیطی شکل می‌گیرد.

در تبیین یافته‌ها، می‌توان نقش تربیت خانوادگی و والدین را به‌عنوان اولین و تأثیرگذارترین منبع اجتماعی‌سازی اخلاقی تبیین کرد. بسیاری از پژوهش‌های پیشین نیز بر این نکته تأکید داشته‌اند که خانواده با ایفای نقش الگویی، ارائه بازخوردهای اخلاقی، و آموزش مستقیم ارزش‌ها، پایه‌های اولیه اخلاق را در فرد بنیان‌گذاری می‌کند (Kabirian, 2024; Rohim & Madzaly, 2025). نتایج این پژوهش نیز همسو با این مطالعات نشان می‌دهد که سبک تربیتی والدین، سطح تحصیلات، میزان پابندی آن‌ها به اصول اخلاقی و فضای حاکم بر روابط خانوادگی، بر درونی‌سازی ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی در کودکان و نوجوانان اثرگذار است. از سوی دیگر، متغیر «مدرسه» با ضریب بالای تأثیر، نشان‌دهنده اهمیت ساختار مدرسه‌ای در تقویت یا تضعیف گرایش‌های اخلاقی است. پژوهش‌هایی نظیر پژوهش (Mohammadi et al., 2023) و (Karimi Yarani et al., 2023) نیز بر نقش محتوای درسی، رفتار معلمان، سیاست‌های انضباطی و فرصت‌های مشارکت اخلاقی در مدارس تأکید دارند. یافته‌های این پژوهش نیز نشان داد که عوامل همچون عدالت آموزشی، مشارکت دانش‌آموزان در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی، و وجود قوانین روشن اخلاقی در مدرسه، زمینه‌ساز رشد اخلاقی در نوجوانان هستند.

نقش جامعه و عوامل اجتماعی نیز از دیگر نتایج برجسته این پژوهش بود. مؤلفه «جامعه» نه تنها از نظر آماری دارای بالاترین ضریب تأثیر بود بلکه در سطح کیفی نیز بیشترین تنوع کدهای مفهومی را به خود اختصاص داد. این یافته همسو با مطالعاتی نظیر (Khaleghi et al., 2023) و (Ghasemi & Miri, 2023) است که بر اثرگذاری ارزش‌های اجتماعی، میزان مشارکت در فعالیت‌های جمعی، حمایت‌های اجتماعی و تعاملات میان‌فرهنگی بر گرایش‌ها

اخلاقی دانش‌آموزان تأکید می‌ورزند. دانش‌آموزانی که در جوامع مبتنی بر اعتماد، احترام متقابل، و ارزش‌مداری رشد می‌یابند، به احتمال بیشتری ارزش‌های اخلاقی را درونی می‌کنند. از سویی دیگر، نتایج پژوهش نشان داد که ویژگی‌های فردی نظیر باورهای دینی، هوش هیجانی، سبک‌های تصمیم‌گیری اخلاقی و علاقه به مطالعه اخلاقیات نیز در تکوین شایستگی‌های اخلاقی نقش دارند؛ یافته‌ای که با نتایج پژوهش (Mosallanezhad et al., 2023) و (Clair et al., 2023) نیز تطابق دارد که بر پیوند میان ویژگی‌های روانشناختی با حساسیت اخلاقی تأکید دارند.

نقش رسانه‌ها و فضای دیجیتال نیز اگرچه کمترین ضریب مسیر را در مدل داشتند، اما همچنان اثر معنادار و مثبتی بر اخلاقیات دانش‌آموزان داشتند. این یافته با توجه به گسترش رسانه‌های دیجیتال و حضور پررنگ دانش‌آموزان در فضای مجازی قابل درک است. محتوای اخلاقی یا غیراخلاقی موجود در رسانه‌ها، الگوهای رفتاری ارائه‌شده توسط این فضا، و همچنین آموزش‌های غیررسمی از طریق داستان‌ها، فیلم‌ها و برنامه‌های تلویزیونی می‌توانند تأثیر قابل‌توجهی بر نگرش‌های اخلاقی نسل جدید بگذارند. پژوهش‌هایی نظیر (Zaidy, 2024) و (Kotluk & Tormey, 2023) نیز با بررسی نقش فناوری و رسانه در تحول اخلاقی جوانان، بر اهمیت طراحی سیاست‌های کنترلی و آموزش سواد رسانه‌ای تأکید دارند. یافته‌های این پژوهش نیز بر این نکته صحت می‌گذارد که اگرچه رسانه ممکن است در ابتدا تأثیر سطحی و غیرمستقیم داشته باشد، اما در بلندمدت می‌تواند الگوهای فکری و رفتاری دانش‌آموزان را دگرگون کند.

در نهایت، مدل ارائه‌شده در این پژوهش از اعتبار و پایایی آماری مطلوبی برخوردار بوده و شاخص‌های برازش مدل نیز در سطح قابل قبولی قرار داشتند. به‌عنوان مثال، شاخص‌های پایایی ترکیبی (CR) و میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) در تمامی سازه‌ها بالای مقدار آستانه بودند که بیانگر انسجام و روایی مناسب مدل است (Bazvand, 2023). همچنین، مقادیر ضریب مسیر نشان دادند که رابطه میان تمامی مؤلفه‌های اصلی با شایستگی اخلاقی مثبت و معنادار است. این یافته‌ها، ضمن تأیید اعتبار مدل نظری پژوهش، زمینه را برای استفاده کاربردی از آن در سیاست‌گذاری‌های تربیتی و برنامه‌ریزی‌های آموزشی فراهم می‌سازد.

با وجود تلاش‌های پژوهشگران در طراحی دقیق پژوهش و انتخاب روش‌شناسی ترکیبی، پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی نیز مواجه بوده است. نخست اینکه به دلیل ماهیت کیفی بخش اول پژوهش، تعمیم نتایج به تمامی جوامع آماری مشابه نیازمند احتیاط است. نمونه‌گیری هدفمند در بخش کیفی موجب تمرکز پژوهش بر خبرگان دارای تجربه عمیق شده، اما ممکن است دیدگاه‌های سایر گروه‌های تأثیرگذار نادیده گرفته شده باشد. همچنین در بخش کمی، اطلاعات جمع‌آوری‌شده صرفاً مبتنی بر خوداظهاری بوده که ممکن است با سوگیری پاسخ‌دهی همراه باشد. افزون بر این، متغیرهایی چون طبقه اجتماعی، قومیت، منطقه جغرافیایی و تأثیرات بین‌فرهنگی در این پژوهش لحاظ نشده‌اند که می‌توانستند غنای تحلیلی مدل را افزایش دهند.

با توجه به گستردگی و چندوجهی بودن موضوع شایستگی‌های اخلاقی، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی نقش متغیرهای زمینه‌ای همچون فرهنگ محلی، گرایش‌های مذهبی، و تفاوت‌های جنسیتی در تبیین رفتارهای اخلاقی بررسی شوند. همچنین می‌توان با استفاده از رویکرد طولی (longitudinal)، سیر تحول شایستگی‌های اخلاقی دانش‌آموزان را در طی زمان ارزیابی کرد. مطالعه تطبیقی میان نظام‌های آموزشی مختلف نیز می‌تواند به استخراج الگوهای موفق و انتقال تجربیات مفید بین‌المللی کمک نماید. استفاده از داده‌های ترکیبی از والدین، معلمان و دانش‌آموزان نیز می‌تواند به غنای تحلیل‌ها و ارتقای روایی بیرونی یافته‌ها منجر شود.

پیشنهاد می‌شود که طراحان برنامه‌های درسی، محتوای آموزش اخلاقی را به‌صورت تلفیقی در دروس رسمی و فعالیت‌های فوق‌برنامه گنجانده و مشارکت فعال دانش‌آموزان را در طراحی و اجرای این برنامه‌ها تسهیل کنند. معلمان و مدیران مدارس باید دوره‌های تخصصی در زمینه اخلاق حرفه‌ای، گفت‌وگوی اخلاقی و سبک‌های تربیتی اخلاق‌محور را بگذارند. همچنین، نهادهای فرهنگی و رسانه‌ای می‌توانند با تولید محتوای جذاب، آموزنده و مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی، به ترویج الگوهای صحیح در میان نوجوانان بپردازند. در نهایت، سیاست‌گذاران آموزش و پرورش لازم است با بهره‌گیری از یافته‌های علمی، سازوکارهای ارزیابی شایستگی‌های اخلاقی را در نظام‌های ارزشیابی دانش‌آموزان لحاظ نمایند تا این بعد از تربیت نیز همانند ابعاد شناختی و مهارتی مورد توجه قرار گیرد.

موازن اخلاقی

در این پژوهش ملاحظات اخلاقی رعایت شد.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان این مطالعه با هم مشارکت فعال داشتند.

تعارض منافع

بین نویسندگان پژوهش حاضر هیچ تضاد منافی وجود نداشت.

Reference

- Babalola, F. I. (2023). Integrating Ethics and Professionalism in Accounting Education for Secondary School Students. *International Journal of Management & Entrepreneurship Research*, 5(12), 863-878. <https://doi.org/10.51594/ijmer.v5i12.622>
- Bazvand, A. D. (2023). Exploring Student Teachers' Perceptions of Assessment Ethics Across University-Based Teacher Education Programs in Iran. *Language testing in Asia*, 13(1). <https://doi.org/10.1186/s40468-022-00205-1>
- Clair, M., Epley, M., Gentile, M., & McGeehan, J. (2023). The Effect of an Elective Course in Medical Ethics on Medical Students' Tolerance for Ambiguity. *Journal of Clinical Ethics*, 34(1), 103-109. <https://doi.org/10.1086/723321>
- Ghasemi, S. A., & Miri, M. (2023). The role of moral intelligence in predicting the academic ethics of Farhangian University students with the mediating role of spiritual intelligence. *Journal of Islamic Lifestyle with a Focus on Health*, 3(4), 16-28. <https://www.magiran.com/paper/2704809>
- Haseli Songhori, M., & Salamti, K. (2024). The Linkage Between University Students' Academic Engagement and Academic Support: The Mediating Role of Psychological Capital [Research Article]. *Iranian Journal of Educational Sociology*, 7(2), 72-84. <https://doi.org/10.61838/kman.ijes.7.2.10>
- Hlaing, P. H., Hasswan, A., Salmanpour, V., Shorbagi, S., AlMahmoud, T., Jirjees, F., Kawas, S. A., Guraya, S. Y., & Sulaiman, N. (2023). Health Professions Students' Approaches Towards Practice-Driven Ethical Dilemmas; A Case-Based Qualitative Study. *BMC Medical Education*, 23(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-023-04089-4>
- Kabirian, M. (2024). The Process of Professional Ethics Development in Midwifery Students: A Grounded Theory Study. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 29(3), 302-308. https://doi.org/10.4103/ijnmr.ijnmr_12_23
- Karimi Yarani, H., Aghami, S. H., & Kamalakh, K. (2023). Examining the Status of Professional Ethics Among University Professors from Students' Perspectives: A Systematic Review. *Journal title*, 1(1), 7-12. https://jph.medilam.ac.ir/browse.php?a_code=A-10-29-1&sid=1&slc_lang=fa
- Khaleghi, s., Ghaffari, A., Hashemi, t., Beyrami, M., & Taklavi, S. (2023). Designing Citizenship Ethics Curriculum and its Effectiveness in the Improvement of Altruism and Prosocial Behaviors in Adolescents. *JOURNAL OF INSTRUCTION AND EVALUATION*, 16(62), 59-80. <https://doi.org/10.30495/jinev.2023.1979156.2830>
- Kotluk, N., & Tormey, R. (2023). Compassion and Engineering Students' Moral Reasoning: The Emotional Experience of Engineering Ethics Cases. *Journal of Engineering Education*, 112(3), 719-740. <https://doi.org/10.1002/jee.20538>
- Li, J., Shi, Y., & Zhang, X. (2023). Enhancing Medical Ethics Education for Medical Students in Clinical Research: Considerations and Strategy Analysis. *Acta Bioethica*, 29(1), 9-16. <https://doi.org/10.4067/s1726-569x2023000100009>
- Migdadi, M. d. K., Oweidat, I., AlOsta, M. R., Al-Mugheed, K., Alabdullah, A. A. S., & Abdelaliem, S. M. F. (2024). The Association of Artificial Intelligence Ethical Awareness, Attitudes, Anxiety, and Intention-to-Use Artificial Intelligence Technology Among Nursing Students. *Digital Health*, 10. <https://doi.org/10.1177/20552076241301958>
- Mohammadi, M., Youzbashi, A., & Eskandar, F. (2023). The role of teaching ethics in student intentions and brand value. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 27(2), 199-227. https://journal.irphe.ac.ir/article_703031.html?lang=en
- Mosallanezhad, M., Torabizadeh, C., & Zarshenas, L. (2023). A Study of the Relationship Between Ethical Sensitivity and Emotional Intelligence in Nursing, Anesthesia, and Operating Room Students. *International Journal of Emotional Education*, 15(1), 89-104. <https://doi.org/10.56300/jaer8536>
- Nadhila Septia, S., & Elis, M. (2024). Impact of Familiarity with the Accountant Professional Code of Ethics on Ethical Behavior among Students. *Pancasila International Journal of Applied Social Science*, 2(1), 1-11. <https://doi.org/10.59653/pancasila.v2i01.321>
- Rao, S. (2025). Establishing Responsible AI Use Policies for Students in Educational Institutions: A Framework for Governance, Ethics, and Innovation. *Innovapath*, 1(Q2), 5. <https://doi.org/10.63501/jnzer810>

- Rohim, A., & Madzaly, M. Y. A. (2025). Analysis of Evaluation Techniques in the Book "Islamic Religious Education and Ethics" for Eleventh Grade Students of Madrasah Aliyah. *Edukasi Islami Jurnal Pendidikan Islam*, 14(01), 67-86. <https://doi.org/10.30868/ei.v14i01.8054>
- Zaidy, A. A. (2024). The Impact of Generative AI on Student Engagement and Ethics in Higher Education. *Journal of IT, Cybersecurity, & AI*, 1(1), 30-38. <https://doi.org/10.70715/jitcai.2024.v1.i1.004>
- Zhang, D., Zheng, H., Zhao, Y., Wang, X., Xiao, Q., Zhao, R., Wang, L., Hu, K., Chen, Z., & Zhou, Y. (2024). Unlocking Academic Achievement of Nursing Master's Students: Ethical Leadership, Teacher-Student Relationship and Growth Mindset – A Cross-Sectional Survey Study. *BMC Medical Education*, 24(1). <https://doi.org/10.1186/s12909-024-06436-5>